

ТРАВЕНЬ-
ЧЕРВЕНЬ

2018

№ 3 (141)

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Головний редактор

В. О. Дятлов

Заст. головного редактора

О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

В. О. Дятлов

М. К. Бойко

О. Г. Самойленко

А. М. Боровик

Г. В. Боряк

Є. М. Луняк

О. Б. Коваленко

О. О. Маврин

О. П. Моця

Ю. А. Мицик

А. М. Острячко

С. О. Павленко

В. М. Половець

Г. В. Палакін

С. М. Свистович

Т. В. Чухліб

К. М. Ячменіхін

Редакційна рада

І. М. Аліфіренко

О. Я. Гранін

Г. Ю. Івакін

С. Л. Лаєвський

Д. М. Лозовий

В. В. Мельничук

П. М. Мовчан

М. О. Носко

Н. Б. Реброва

І. М. Ситий

Ю. О. Соболь

О. П. Реєнт

В. Ф. Чепурний

Випусковий редактор

О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Просвіта» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археології та джерело-
знавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол
№ 12 від 30 травня 2018 р.)

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Всеукраїнський науковий журнал

ЗМІСТ

У ГЛИБ ВІКІВ

Келембет С. Чернігівські бояри монгольського періоду 3

Міден Е. Полковник канівський Іван Кіндратович Лизогуб 10

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Долженко Ю. Інтегральний аналіз у контексті порівняння
давньоруського населення Чернігова і Дніпровського
Лівобережжя за даними краніології 19

Травкіна О. До питання про час будівництва будинку
Чернігівського колегіуму та особливості його архітектури. 32

Солдатова К. Демографічні характеристики населення сіл
Ксензівка та Мельня Батуринської сотні у першій половині XVIII ст.
(за даними сповідних розписів 1739 року) 45

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Миколайко Т. До питання стану живопису Троїцького собору
в ХХ столітті. 55

Непотенко І. Троїцький монастир у Чернігові у перше
десятиліття радянського режиму: фокус перетину просторів . . 60

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини
(XVII–XVIII ст.) (частина 10) 69

Листи гетьмана Івана Мазепи з архіву полковника Іллі Новицького
(ч. 2) (коментар та підготовка до друку Ю. Мицика) 102

РОЗВІДКИ

Оксін Т. До питання відкриття склепу гетьмана України Кирила
Розумовського (на основі матеріалів ЦДАВО м. Київ) 122

Герасимчук О. Переселення мешканців Чернігівщини на Кубань
у кінці XVIII – першій чверті XIX ст. 127

Міщанин В. Іван Новак – один із тисяч українців, розстріляних у
період «великого терору» 137

Ткаченко К. Музейництво в Україні у публікаціях учених-
дослідників та музейних фахівців (за матеріалами часописів
20–30-х рр. ХХ ст.) 144

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

Нестеренко Л. З історії одного вчительського листа 152

Циганок О., Винничук С. Спільне і відмінне у двох поетиках
Нектарія Трояновського (на матеріалі розділів
про епічну поезію) 166

ЮВІЛЕЇ

Половець В. Микола Данилович Ханенко (1693 – 1760) 171

Боровик А., Боровик М. Заступники директора і проректори
Чернігівського державного педагогічного інституту
(1955 – 1982 рр.) (До 100-річчя з дня народження ректора
Чернігівського державного педагогічного інституту
В. М. Костарчука) 177

НАРОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Гринь М. Ім'я його – Козацьке 186

СПОГАДИ. МЕМУАРИ

Шковира Ю. Німці в Путивлі 197

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Демченко Т. Гирич І. Український Київ кінця XIX – початку ХХ ст.:
культурологічний есей. К., 2017. 204

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Третя куликівська районна краєзнавча конференція 207

Всеукраїнська наукова конференція аспірантів і студентів
«Актуальні проблеми сучасної української медієвістики» 209

Ервін Міден

ПОЛКОВНИК КАНІВСЬКИЙ ІВАН КІНДРАТОВИЧ ЛИЗОГУБ

У статті надано стислий огляд життєпису Івана Кіндратовича Лизогуба, а також спростовано ряд помилкових уявлень стосовно його особистості. Уточнюються деякі факти важливі для питання nobilitaції роду Лизогубів.

Ключові слова: Лизогуби, Канівський полк, nobilitaція.

Рід Лизогубів, безсумнівно, не був позбавлений увагою історіографів. Йому присвячували свої студії такі визначні дослідники генеалогії козацько-старшинських родів, як О. Лазаревський, Г. Милорадович, В. Модзалевський та В. Кривошея. Тим не менш, майже за півтора століття історію досліджень життєписів його представників більшість введеної до наукового обігу інформації давно вимагає перегляду.

Зважаючи на те, що після початку революційних подій 1648 р. першим з родини Лизогубів (показаної гілки шляхетського ¹ роду Кобизевичів) до владних важелів зміг досягнути Іван Кіндратович (поч. XVII ст. – 1662), то саме навколо його особистості виникла чи не найбільша кількість міфів. І. Лизогуб уперше згадується у Реєстрі Війська Запорозького, укладеному в жовтні 1649 р. Паралелі між ним та зазначеним у Реєстрі козаком Рощенкової сотні Канівського полку «Іваном Кобызенком» ² провів В. Модзалевський ще у 1912 р. ³.

Першочерговим успіхом І. Лизогуба у просуванні до вищих щаблів влади стало отримання уряду сотника канівського. Старшина вже у квітні 1658 р. фіксується як канівський сотник «Іван Кондратьєв» ⁴, який перебував у складі посольства гетьмана І. Виговського до московського царя Олексія Михайловича ⁵. Означене посольство на чолі з миргородським полковником Г. Лісницьким було задіяне у гострому дипломатичному протистоянні гетьмана з промосковськи налаштованою опозицією, очолюваною полтавським полковником М. Пушкарем та кошовим отаманом запорожців Я. Барабашем.

Направлені неодноразово до царя посольства від опозиції намагалися дискредитувати гетьмана, звинувачуючи його в зрадництві та пропольській орієнтації. Відтак, посольство Г. Лісницького мало на меті упевнити царя, що йому «гетман служить хочет верно со всем войском Запорожским вечно» ⁶, а також вжити певних дипломатичних заходів для нейтралізації політичних супротивників. Особливості доволі жорсткого прийому посланців гетьмана 20–21 квітня та перебування місії детально були розкриті М. Грушевським ⁷. Незважаючи на всі незгоди, посольство Г. Лісницького досягло успіху у виконанні поставлених завдань і після 25 квітня залишило Москву разом з царським стольником П. Скуратовим ⁸. Останній мав при собі грамоту царя до гетьмана, в якій Олексій Михайлович запевняв останнього «как наперед сего с початку под нашу царского величества высокую руку вашего верного подданства мы великий государь, наше царское величество, нашу государскую милость начали к тебе держать, так и ныне держим неотменно, и служба твоя и раденье нам, великому государю, известна и памятна; а которые нам, великому государю, верно не служат, или от кого какие мятежи чинятца, и те воздаяние примут по своему их злему делу» ⁹.

Рік по тому, а саме 1 липня 1659 р., І. Лизогуб уже як канівський полковник фігурує серед старшини на чолі з «гетманом северским Григорьем Гуляницким» ¹⁰,

© Міден Ервін Лотарович – аспірант кафедри історії України Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

яка підписала з табору під Конотопом звернення до «гетьмана Ивана Безпалого»¹¹ з проханням останнього повернутися під милість І. Виговського. Таким чином можемо зробити висновок, що І. Лизогуб очолював Канівський полк уже під час Конотопської битви наприкінці червня 1659 р.

25 липня 1659 р. козацька старшина надіслала до царя Олексія Михайловича лист, в якому стверджувала, що у кровопролитті між козаками та московським військом під час Конотопської битви «ни пан гетман наш, а ни мы того были причиною», а також зауважувала, що «и тепер, нежелаяючи меж православными христианы кровопролитія, прилежно вашего царского величества просим, чтоб ... на нас болши своих не посылал ратей»¹². Серед полковників, що підписали це звернення, був і І. Лизогуб¹³.

Згідно з твердженням Т. Таїрової-Яковлевої, серед козацької старшини восени 1659 р. існувало кілька політичних угруповань¹⁴. До одного з них – «державницького» – історик відносить і канівського полковника І. Лизогуба¹⁵. Воно було не стільки виразником інтересів гетьмана І. Виговського, скільки намагалося здобути ширшу автономію для Війська Запорозького, адже за цих умов невпинно б зростала вага в соціумі самої старшини.

Восени 1659 р. ситуація складалася не на користь «державницького угруповання» старшини. Переяславський полковник Т. Цецюра, бажаючи гетьманства, почав провадити власну політичну гру на користь Московській державі. З огляду на слабкість позицій І. Виговського, починання Т. Цецюри починали підтримувати дедалі більше лівобережних полків. Перед представниками «державницького угруповання» постав нелегкий вибір: надалі підтримувати І. Виговського і цілком ймовірно втратити контроль над лівобережними полками чи спробувати зруйнувати плани Т. Цецюри, провівши вибори нового гетьмана.

10 вересня 1659 р. на старшинській раді під Германівкою було вчинено переворот. Колишні прибічники І. Виговського несподівано для нього прийняли рішення про обрання нового гетьмана. До табору польського обозного коронного А. Потоцького під Рутками¹⁶, де перебував на час ради козацький лідер, старшини делегували миргородського полковника Г. Лісницького та канівського І. Лизогуба. Їхнім завданням було переконати гетьмана скласти булаву¹⁷. Посланцям удалось умовити І. Виговського зректися гетьманства, завіривши останнього, що козацтво залишиться вірним королю, а родину гетьмана відпустять до нього з Чигирини¹⁸.

4 жовтня 1659 р. у «Статейном списке бытности в Южной Руси бояр...»¹⁹ було вміщено інформацію, що «к боярину и воеводам ко князю Алексею Никитичю Трубецкому с товарищи приехали от Юрья Хмельницкого ... полковники Петр же Дорошенко да Ондрей Одинец да Иван Лизогуб с товарищи»²⁰. Депутати передали князю так звані «Жердівські статті» – це проект угоди з Московським царством, який, на думку Т. Таїрової-Яковлевої, перевершував навіть першу редакцію Гадяцького договору. По суті мова йшла про повну незалежність і зведення васальної залежності від Москви до мінімуму²¹. На жаль, сподівання старшини не виправдалися – Ю. Хмельницький був змушений укласти з Московським царством угоду, відому як другі Переяславські статті.

На час укладання Переяславських статей 13 січня 1659 р. І. Лизогуб залишався канівським полковником²². Цікаво, що текст статей замість нього підписав писар «Остап Иванов»²³, тобто І. Лизогуба можна вважати неписьменним.

Подальша інформація щодо канівського полковника І. Лизогуба доволі суперечлива. У 1882 р. О. Лазаревський надав інформацію, що той був на 1661 р. полковником Уманського полку²⁴. Це і поклало початок традиції вважати І. Лизогуба уманським полковником. Спочатку Г. Милорадович закріпив цю фікцію в «Родословной книге Черниговского дворянства»²⁵, а далі й В. Модзалевський, незважаючи на потужну дослідницьку роботу щодо розшуку біографічних даних І. Лизогуба, увів його без посилань на джерела до числа уманських полковників з точністю до місяців: з вересня 1659 р. по жовтень 1661 р.²⁶ В. Кривошея у праці, присвяченій Канівському полку, використовуючи напрацювання В. Модзалевського, спочатку зазначив, що І. Лизогуб

тримав цей уряд у 1659–1661 рр.²⁷. Проте в іншій праці «Козацька еліта Гетьманщини» В. Кривошея використав більш обережне формулювання, що І. Лизогуб в Умані тримав полковництво тільки «деякий час» у 1661 р.²⁸. Додаткову інформацію містить ґрунтовна праця В. Заруби про адміністративний поділ Гетьманщини. На його думку, «Лизогуб [Кобизенко] Іван Кіндратович»²⁹ очолював Уманський полк не тільки з 1661 по 1663 р., але ще і в 1666 р.³⁰.

Для того, щоб остаточно спростувати тезу про перебування І. Лизогуба на посаді уманського полковника, слід звернутися до першовитоку міфу – дослідження О. Лазаревського. Автор на підкріплення свого твердження, що на 1661 р. І. К. Лизогуб може вважатися уманським полковником, використав єдине джерело – «Донесение Ивана Пескова о сношениях Якима Сомка с Юрием Хмельницким и о состоянии дел в Малороссии» (1661)³¹.

У жовтні 1661 р. гетьман Війська Запорозького Правобережної України Ю. Хмельницький розпочав військові дії проти свого дядька – наказного гетьмана Лівобережжя Я. Сомка. Метою походу було здобуття Переяслава за допомогою татар. Проте, не досягнувши бажаного результату, Ю. Хмельницький до січня 1662 р. «волочився з усіма козацькими, польськими й ординськими військами по цьогобічній Україні на крайне її розорення, прагнучи прихилити до себе цьогобічні полки»³². Згідно з «Донесением Ивана Пескова» (московського агента у чині дяка при ніжинському воеводі І. Чаадаєву), саме у жовтні-листопаді 1661 р. Ю. Хмельницький «приказал уманскому полковнику Ивану Лизогубу по местечкам на сей стороне Днепра казаков наговаривать и прельщать; и того полковника в местечке Песчаном задержали; и после того, как отступили хан и Юраско от Переяславля, и взят он, Лизогуб, в Переяславль и отдан брату его, переяславскому мещанину, и приказал Сомко у него быть крепкой стороже казаком своим, а от нас велел беречь, чтоб от него никакой ведомости нам не было. И тот Иван Лизогуб утек было к Непру, и пойман, и хотел Сомко его, утаясь, отпустить, и мы разговорили, чтоб уведать от него каких вестей. И после того промыслом то сделали, и с нами виделся, и сказывал нам, что он ведает многию Юраскову мысль и советников его»³³.

З вищевказаного під «братом», на нашу думку, цілком ймовірно може фігурувати Яків Кіндратович Лизогуб, який у Реєстрі 1649 р. ідентифікувався В. Модзалевським як козак Гельмязівської сотні Переяславського полку «Яцько Кобизенко»³⁴. О. Лазаревський стверджував, посилаючись на Літопис Самовидця та «Отписку царю стольника Осипа Коковинского о положении дел в Малороссии» (1662), що Я. Лизогуб був призначений Я. Сомком канівським полковником у 1662 р.³⁵. Однак, заради справедливості, варто підкреслити, що першим історіографом, який назвав канівського полковника Лизогуба Яковом у 1662 р., був О. Рігельман³⁶. Означену тезу підтримав також дослідник мазепинської епохи С. Павленко³⁷. На жаль, беззастережно спиратися на твердження О. Рігельмана чи О. Лазаревського ми не можемо через значну відстань у часі між подією та суб'єктивною думкою авторів, що робить факт отримання посади канівського полковника Я. Лизогубом після брата у 1662 р. неперифікованим.

У Літописі Самовидця, на якого спирається О. Лазаревський, під 1662 р. зазначається тільки, що «Сомко приехавши, аже не застал князя, до Канева рушил, по Задніпрю немалуу узявши здобич, вцілости повернули ку домом, уставивши полковником Лизогуба в Каневі»³⁸. Подібну інформацію знаходимо і у літописі Г. Грабянки, де зазначається тільки, що «Сомко ... поїде ратию на оную страну Днепра, откуду, не мало користей взявши и оставивши в Каневе полковником Лизогуба, в целости в дом возвратился»³⁹. «Отписка царю стольника Осипа Коковинского о положении дел в Малороссии» також ніякої інформації про Я. Лизогуба не містить, обмежуючись згадками лише про «полковника Каневского Лизогуба»⁴⁰. Але для нас буде цікавим контекст, у якому зазначається прізвище.

У 1662 р. Ю. Хмельницький здійснив черговий невдалий похід на Лівобережжя в напрямку Переяслава, але, дізнавшись про підхід об'єднаних сил лівобережного гетьмана Я. Сомка та князя Г. Ромодановського, відступив через Дніпро та почав

збирати війська біля Канева для вирішального бою. Однак війська Я. Сомка та Г. Ромодановського, перепочивши кілька днів під Переяславом, переправилися через Дніпро і 17 липня 1662 р. розбили сили Ю. Хмельницького. Місто Канів та стратегічна канівська переправа через Дніпро опинилися в руках Я. Сомка.

Варто зазначити, що задовго до означеної битви згідно із «Отпиской царю стольника Осипа Коковинского о положении дел в Малороссии», «июля ж 13 день слышал я, холоп твой, от наказного гетмана Екима Самка, что Каневской полк, и Белоцерковской, и Корсунской, и Черкаской добивают челом тебе, великому государю, и хотят под твою государеву руку. И он, гетман Самко, послал полковника каневского Лизагуба, что взят на бои во 170 году, декабря 1 день, и с того числа служил тебе, великому государю, за крестным целованьем; и ныне он, Самко, июля 8 день, поговоря с околничим князь Григорьем Григорьевичем Ромодановским, послали того полковника Лизагуба в Канев, что быть ему по прежнему в Каневе полковником и приводит ко кресту Каневский полк»⁴¹. Таким чином, йдеться про взятого у полон І. Лизогуба, а не про його брата. Текст «Отписки» уточнює дату затримання І. Лизогуба під м. Піщаним 1 грудня 1661 р.⁴²

У зв'язку з наявністю суттєвих подробиць та порівнянні змісту текстів «Донесения Ивана Пескова» та «Отписки царю стольника Осипа Коковинского», більш достовірна інформація міститься саме у другому джерелі – у грудні 1661 р. в полон до лівобережного гетьмана потрапив канівський, а не уманський полковник. Відтак, І. Лизогуб ніколи не призначався уманським полковником, а залишався канівським протягом 1659–1661 рр. Одна єдина згадка про нього в «Донесении Ивана Пескова» як уманського полковника є, на нашу думку, нічим іншим, як помилкою чи не відсутністю точної інформації у автора документа. Скоріше за все, очолювати Уманський полк у період 1659–1661 р. продовжував М. Ханенко.

Отже, канівський полковник І. Лизогуб перебував у війську Ю. Хмельницького під час походу на Лівобережжя та облоги Переяслава у жовтні-листопаді 1661 р.⁴³ У цей час він виконував доручення гетьмана щодо агітації серед населення Переяславського полку з метою їхнього залучення на бік Ю. Хмельницького. Логічно припустити, що полковника І. Лизогуба у цій справі супроводжувала певна кількість вірних козаків, адже 1 грудня 1661 р. під м. Піщаним Переяславського полку він був узятий у полон «на бои»⁴⁴.

Залишається невідомим, хто саме взяв у полон І. Лизогуба. Більшість вірних козаків Я. Сомка разом з ним самим знаходилися під час облоги у м. Переяславі. Згідно з твердженнями «Донесения Ивана Пескова», лівобережний гетьман «все осадное время... пил, и промыслу от него никакого не было, и на вылазки на бои не выезжал. А которые казаки его полку великого государя с ратными людьми выдут на вылазку, и его ясаулы, по приказу его, вгоняли в город, а иное выехав и сам загонял»⁴⁵. Отже, незважаючи на заборону, вилазки все ж здійснювалися. Проте, якби він був захоплений під час можливої успішної вилазки переяславських козаків, то не потрапив би до міста, відповідно до джерела, вже після зняття облоги. Також навряд чи І. Лизогуба взяли у полон московські вояки чи козаки полків, які йшли на поміч Переяславу, бо в такому випадку «Донесение» не містило б інформацію, що Я. Сомко полоненого полковника «от нас велел беречь, чтоб от него никакой ведомости нам не было»⁴⁶. Можемо припустити, що І. Лизогуб міг бути узятий у полон саме козаками м. Піщане, серед яких власне й велася агітація 1 грудня.

Теза про те, що полонений полковник був «отдан брату его, переяславскому мешанину»⁴⁷, свідчить, що Я. К. Лизогуб заступився за свого брата і попрохав гетьмана Я. Сомка віддати його під власну відповідальність. Факт виконання цього прохання лівобережним гетьманом дає можливість нам стверджувати, що Я. Лизогуб був добре знаним та наближеним до Я. Сомка козаком у Переяславському полку на 1661 р.

Після невдалої втечі І. Лизогуб остаточно перейшов на службу до лівобережного гетьмана та цілував хрест на вірність московському царю⁴⁸. 8 липня 1662 р., зазначається в «Отписке царю стольника Осипа Коковинского о положении дел в Малороссии», він отримує *de jure*, за рішенням Я. Сомка та Г. Ромодановського, уряд

канівського полковника (тепер уже як промосковський ставленник)⁴⁹. Однак, *de facto*, зайняти цю посаду він міг тільки після поразки Ю. Хмельницького та приєднання Канева під руку московського царя, починаючи з 16 чи 17 липня⁵⁰. Аналізуючи зміст «Отписки», можемо констатувати, що датою узгодження Я. Сомком з Г. Ромодановським рішення послати канівським полковником І. Лизогуба є не 8, а 18 липня, а текст джерела містить звичайну опіску. Це пояснюється тим, що Я. Сомко міг відправити свого полковника «приводить к кресту Каневский полк»⁵¹ тільки за умови, коли полк перебував уже під контролем лівобережного гетьмана, а не тоді, коли під містом перебувало військо Ю. Хмельницького.

Друге полковництво І. Лизогуба в Каневі могло тривати недовго, тому що вже 3 серпня під м. Бужином⁵², що знаходився за 21 км на північний схід від Чигирини, військом Я. Сомка було завдано нищівної поразки від об'єднаних сил Ю. Хмельницького з кримськими татарами. Наступ правобережного гетьмана розвивався в напрямку м. Лубен Миргородського полку. Татарські загони «вторгалися й за Десну під Чернігів» уже восени 1662 р.⁵³. Отже, Канівський полк повернувся під владу Ю. Хмельницького у серпні 1662 р. Князь Г. Ромодановський порадив полковнику І. Лизогубу поїхати з представниками канівчан, корсунців і черкащан до Хмельницького в Чигирин умовити його перейти на бік царя. «Статейный список стольника Федора Лодыженскаго» (1663) розкриває деякі нові аспекти подій, що відбулися у подальшому. Відповідно до означеного джерела, «в Каневе полковник Лизогуб... добра спрям хотел великому государю и Заднепрскую сторону уговорил, что было им потдатца под великого... и с тем де приехал к Екиму Самку, и Еким де... выведал у него все лесью и ему сказал, бутто он тому... отпустил его с своим листом к Юраску Хмелницкому... де написал про все про то, что он ему сказывал и велел его казнить. И как де Лизогуб с листом от Екима Самка приехал к Юраску Хмелницкому, и Юраска де его Лизогуба велел розстрелять в тот час»⁵⁴. На думку В. Кривошеї, вирок було виконано восени 1662 р.⁵⁵ (В. Модзалевський допускав ймовірність, що це могло статися і на початку 1663 р.⁵⁶). Після страти І. Лизогуба, за даними В. Кривошеї, полковником канівським у вересні 1662 р. став Данило, що тримався промосковської орієнтації, але підтримував І. Брюховецького. В. Кривошея припускає, що це був Данило Ярмолаєнко, призначений після скинення Я. Сомка полковником у Переяслав. Це підтверджує той факт, що «Данко Ярмоленко» у «Реєстрі» 1649 р. зафіксований як козак Леплявської сотні Канівського полку, яка була лівобережною сотнею цього полку⁵⁷ і тільки близько 1672 р. перейшла до складу полку Переяславського⁵⁸.

Насамкінець, варто спростувати ще один міф про І. Лизогуба, а саме про його nobilitацію польським королем Яном II Казиміром у 1661 р. як «Яна Кобизевича-Лизогуба». Вперше в науковій літературі ця думка була висловлена О. Лазаревським у 1882 р.⁵⁹. Автор посилався на архів Чернігівського дворянського депутатського зібрання без зазначення конкретної справи⁶⁰. Дату отримання nobilitації конкретизував В. Модзалевський – 20 липня⁶¹.

Справді, якщо звернутися до «Ответных речей, говоренных гетманом Сомком подьячому Юрию Никифорову, посланному к нему из Приказа Тайных Дел» 1661 р., знаходимо інформацію, що «писал к нему, гетману, из Канева каневской казак Иван Лизогуб с братом своим родным, с Яковом, чтоб он, наказной гетман, с ним, Лизогубом, виделся, а он де, Лизогуб, был у польского короля на сейме, и что на сейме у короля и у сенаторей делалось, про то про все ведает. И он де, наказной гетман, к Ивану Лизогубу брата его отпускает и с ним наказывает: буде он Лизогуб учинитца великого государя под высокою рукою в подданстве по прежнему, и он, наказной гетман, с ним увидитца; а будет он, Лизогуб, того учинить не похочет, и он с ним видетца не будет»⁶². Згаданий у тексті Варшавський вальний сейм, що завершився 2 травня 1661 р., затвердив текст Чуднівської угоди (Слободищенського трактату 1660 р.), а також дійсно nobilitував частину козацької старшини, яка сприяла її підписанню.

Nobilitацію, починаючи з 1578 р., можна було отримати винятково рішенням польського вального сейму⁶³. Втім, у переліку козацьких старшин, що були nobili-

товані під час вального сейму 1661 р., канівський полковник І. Лизогуб не згадується⁶⁴. Таким чином, І. Лизогуб не міг бути nobilitований у 1661 р. на сеймі 2 травня, а король Речі Посполитої не мав права самостійно дарувати шляхетство 20 липня.

Тож з яким документом мали змогу свого часу ознайомитися О. Лазаревський та В. Модзалевський в архіві Чернігівського дворянського зібрання? Напевне, це була одна з фальсифікацій нащадків брата І. Лизогуба Якова, спрямована на задоволення прав роду на герб та прив'язку до шляхетського роду Кобизевичів. У другій половині XVIII ст. у зв'язку з можливістю здобути дворянство, представники багатьох старшинських родів намагалися підтвердити свої зв'язки з польськими та литовськими шляхетськими родами і, за влучною характеристикою П. Кулаковського, переживали своєрідне «польсько-литовське шляхетське відродження»⁶⁵.

Відомо, що у січні-лютому 1667 р. канівський полковник Я. Лизогуб виконував дипломатичну місію від гетьмана І. Брюховецького у Москві, де згідно з «Актами о приезде в Москву полковников: каневского Якова Лизогуба и подольскаго Константина Мигалевского» отримав повторне підтвердження дворянства. І. Брюховецький зазначав, що його посланці «объявят о жалованной государевой грамоте полковнику каневскому, которая во время Переясловских бунтов сгорела, велел дать жалованную грамоту ему, Якову Лизогубу, на дворянство и на поместье»⁶⁶. Резолюція з означеного питання містила вказівку: «Полковнику дать грамота с прежняго отпуску, взяв у него сказку, за рукою»⁶⁷.

З вищевказаного можна зробити кілька важливих висновків. Я. Лизогуб втратив документи, що могли підтверджувати його дворянське походження, у вирі повстання 1666 р. Той факт, що Я. Лизогуб отримав грамоту «прежняго отпуску», свідчить про його nobilitацію до 1667 р. Можна припустити, що він отримав її під час найбільшого в історії Війська Запорозького посольства до Москви 1665 р. на чолі з гетьманом І. Брюховецьким. Таким чином, нащадки Я. Лизогуба могли мати у своєму розпорядженні документи тільки після 1667 р. Для того, щоб підтвердити своє давнє походження, слід було вдатися до фальсифікацій документів.

До речі, окрім документа, що підтверджував nobilitацію І. Лизогуба у 1661 р., граф Г. Милорадович при укладанні «Родословной книги Черниговского дворянства» послуговувався документом, згідно з яким 20 липня 1661 р. Яном II Казиміром «за оказанные заслуги князеству Литовскому» був nobilitований його батько – «полковник каневский Кондрат Лизогуб»⁶⁸. Додатковим джерелом слугували також «родословне, формулярные другие документы», представлені 1799 р. «корнетом Яковом Лизогубом»⁶⁹ на підтвердження свого дворянського походження. Серед наданих комісії документів фігурували: грамота Яна II Казимира 1642 р. (sic!)⁷⁰, яка була надана полковнику канівському «Ивану Кобызевичу»; підтвердження підпису на документі 1660 р. «Иваном Лизогубом». Означений «Иван» вважається засновником роду, батьком «Кондрата» та дідом «Якова Лизогуба», який також, у свою чергу, зазначається канівським полковником⁷¹.

Підбиваючи підсумки дослідження, варто підкреслити, що пропонований життєпис І. Лизогуба доволі поверховий та все ще містить чимало білих плям, позбутися яких можливо тільки після виявлення нових джерел з історії Канівського полку в добу Руїни. Отримавши пернач канівського полковника, І. Лизогуб став помітною політичною фігурою, що відіграла свою роль у зреченні влади І. Виговським та протистоянні Я. Сомка з Ю. Хмельницьким. Врешті-решт, через відстоювання інтересів цілісності країни та пошуку шляхів вирішення конфлікту між право- та лівобережним гетьманами, І. Лизогуб постраждав у надто невдалій дипломатичній грі 1662 р. Перший з Лизогубів, хто зміг досягнути до одного з найвпливовіших урядів, за наказом Ю. Хмельницького прийняв смерть разом з іншими козацькими старшинами, що бажали завершення кровопролиття. Помітна постать І. Лизогуба не була облишена у майбутньому увагою нащадками його рідного брата Якова. Іменем Іван спадкоємці слави далекого предка називалися протягом багатьох поколінь Лизогубів.

1. Називати рід Кобизевичів шляхетним варто з пересторогою. Засновник роду, татарин, а можливо, що більш вірогідно, караїм, Кобиз (*татар. Къобыз*) був полоненим Великого князя Литовського Вітовта і відносився до числа «замкових слуг» Мозирської фортеці. Вже на поч. XVI ст. декотрі з його нащадків отримали особисте шляхетство, несучи військову службу як бояри. Відповідно, ті з роду, хто не відбував військової служби, не могли послуговуватися шляхетськими привілеями. Такими нащадками боярина Федора Кобизевича-Ходики (?–1569) були його сини Василь та Федір (старший), котрі перебралися по смерті батька до Києва. Розбагатівши і отримавши владу в місті, брати у 1589 р. за допомогою підробних документів спромоглися отримати на вальному варшавському сеймі справжнє шляхетство з правом використовувати власний герб. Див: Антонович В. Б. Паны Ходьки. Воротили городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII вв. // Киевская старина. – 1882. № 2. С. 233–261; Білоус Н. «Багатоликі» Ходики: до генеалогії київського роду XVI – першої половини XVII ст. // Генеалогія : Збірка наукових праць. Київ : Простір, 2013. Вип. 1. С. 71–80.
2. Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с Королём Польским Яном Казимиром составленные 1649 года, октября 16-го дня / За ред. О. М. Бодянского. Москва, 1875. С. 65.
3. Модзавлевский В. Л. Малороссийский родословник : Т. 3 : Л–О. Київ : Типо-Литографія С. В. Кульженко, 1912. С. 96.
4. Там само.
5. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 207.
6. Там само. С. 208.
7. Грушевський М. Історія України-Руси : Том Х : Від смерті Хмельницького до Гадяцької угоди. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1958. С. 183–197.
8. Там само. С. 194.
9. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1863. Т. 4. С. 113.
10. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1892. Т. 15. С. 406.
11. Там само. С. 405.
12. Там само. С. 414.
13. Там само. С. 415.
14. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667). Київ : Основи, 2003. С. 11–12.
15. Там само. С. 12.
16. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2008. С. 147.
17. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667). Київ : Основи, 2003. С. 13.
18. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2008. С. 147.
19. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1863. Т. 4. С. 219.
20. Там само. С. 255.
21. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667). Київ : Основи, 2003. С. 19.
22. Величко С. В. Літопис [Т. 1] / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. С. 265.
23. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1863. Т. 4. С. 272.
24. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии : Лизогубы // Киевская старина. 1882. № 1. С. 101.
25. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. В 2-х томах / Г. А. Милорадович. Санкт-Петербург: Губернская типография, 1901. Т. 2. Ч. 6. С. 102.
26. Твердження надане без посилань на джерела. Див: Модзавлевский В. Л. Малороссийский родословник : Т. 3 : Л–О. Київ : Типо-Литографія С. В. Кульженко, 1912. С. 96.

27. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва : Канівський полк. Київ : Сти-лос, 2006. С. 32.
28. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 155.
29. Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. С. 97.
30. Там само.
31. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 332–335.
32. Величко С. В. Літопис [Т. 2] / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. С. 16.
33. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 333.
34. Модзавлевский В. Л. Малороссийский родословник : Т. 3 : Л–О. Київ : Типо-Литографія С. В. Кульженко, 1912. С. 96; Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора с Королём Польским Яном Казимиром составленные 1649 года, октября 16-го дня. Москва, 1875. С. 226.
35. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии : Лизогубы // Киевская старина. 1882. № 1. С. 101.
36. Ригельман А. Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще. Москва : 1847. С. 54.
37. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 91.
38. Літопис Самовидця. Київ : Наукова думка, 1971. С. 86.
39. Летопись Григория Грябянки. Київ, 1854. С. 177.
40. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1867. Т. 5. С. 125.
41. Там само.
42. 7170 р. тривав з 1 вересня 1661 р. по 31 серпня 1662 р.
43. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 332, 333.
44. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1867. Т. 5. С. 125.
45. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 333.
46. Там само.
47. Там само.
48. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1867. Т. 5. С. 125.
49. Там само.
50. Величко С. В. Літопис [Т. 2] / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. С. 20.
51. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1867. Т. 5. С. 125.
52. Нині затоплене водами Кременчуцького водосховища.
53. Величко С. В. Літопис [Т. 2] / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. С. 21.
54. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 351–352.
55. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 153–154.
56. Модзавлевский В. Л. Малороссийский родословник : Т. 3 : Л–О. Київ : Типо-Литографія С. В. Кульженко, 1912. С. 96.
57. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 154.
58. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва : Канівський полк. Київ : Сти-лос, 2006. С. 119.
59. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии : Лизогубы // Киевская старина. 1882. № 1. С. 101.
60. Там само.
61. Модзавлевский В. Л. Малороссийский родословник : Т. 3 : Л–О. Київ: Типо-Литографія С. В. Кульженко, 1912. С. 96.
62. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1867. Т. 5. С. 93.
63. Энциклапедыя гісторыі Беларусі : Т. 5. Минск, 1999. С. 253–254.

64. Volumina legum. Т. IV. Petersburg, 1859. С. 359–360.
65. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648): Наукове видання / П. Кулаковський. Київ : Темпора, 2006. С. 9.
66. Акты ЮЗР. Санкт-Петербург, 1869. Т. 9. С. 163.
67. Там само.
68. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. В 2-х томах. Санкт-Петербург : Губернская типография, 1901. Т 2. Ч. 6. С. 104–105.
69. Лизогуб Яків Якович (бл. 1747–1810) – суддя Городнянського повіту Чернігівської губернії.
70. Ян II Казимір прийшов до влади як король Речі Посполитої тільки у 1648 р.
71. Державний архів Чернігівської області, ф. 133, оп. 1, спр. 179, арк. 291 зв.

В статтє представлен краткий обзор жизнеописания Ивана Кондратьевича Лизогуба, а также опровергнут ряд ошибочных представлений касательно его личности. Уточняются некоторые факты, важные для вопроса о нобилитации рода Лизогубов.

Ключевые слова: Лизогубы, Каневский полк, нобилитация.

The article provides an overview of the biography of Ivan Lyzohub. Also it is refuted a lot of misconceptions about his personality. Clarifies some facts relevant to the question about the ennoblement of Lyzohubs .

Keywords: Lyzohubs, Kaniv Regiment, ennoblement.

